

ΕΦΗΜΕΡΕΣ ΑΠΟΠΕΙΡΕΣ ΓΙΑ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΣΤΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΙΔ΄ ΚΑΙ ΙΕ΄ ΑΙΩΝΑ

Ἡ τουρκική ἐξάπλωση στὸν ἑλληνικό χῶρο, ἡ ὁποία ἄρχισε ἀπὸ τὴν Θράκη καὶ τὴν Μακεδονία, ἄλλαξε τὴν σχέση ἀνάμεσα στὴν ὑπαιθρο καὶ στίς πόλεις¹ καὶ προκάλεσε τὴν ἀνάδειξη νέων φορέων ἐξουσίας. Γιά νά ἀναλυθεῖ ὁμως ἡ θέση αὐτὴ πρέπει νά διευκρινισθεῖ ὁ τρόπος μέ τὸν ὁποῖο ἐπιτελέσθηκε ἡ τουρκικὴ κατάκτηση.

Οἱ Ὀθωμανοὶ Τούρκοι κυρίευσαν τὴν δυζμαντινὴ ἐπικράτεια καὶ τὰ ἐδάφη τῶν βαλκανικῶν λαῶν ἐφαρμόζοντας ἓνα σταθερὰ ἐπαναλαμβανόμενο σχέδιο πού περιλάμβανε τρεῖς φάσεις². Κατὰ τὴν πρώτη φάση ἄτακτα ἀκριτικά στρατεύματα, πού τὰ ἀποτελοῦσαν πολεμιστὲς τῆς πίστης (gazi) στὴν ὑπηρεσία τοῦ σουλτάνου, ἐκτελοῦσαν ἐπιδρομές, κλιμακωμένες ὡς πρὸς τὴν ἔνταση καὶ τὴν ἔκτασή τους³, οἱ ὁποῖες στόχευαν στὴν ἐρήμωση τῆς ὑπαιθρου καὶ στὴν ἀποκοπὴ τῶν πόλεων ἀπὸ τίς ἀγροτικὲς περιοχές πού τίς περιβάλλανε. Ἡ ὑπαιθρος, ἀφοῦ ἐρημωνόταν – καὶ ἐπειδὴ καταστρέφονταν τὰ χωριά καὶ οἱ καλλιεργήσιμες γαῖες καὶ ἐπειδὴ οἱ κάτοικοί τῆς ἐξανδραποδίζονταν – τελικὰ περνοῦσε κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῶν Τούρκων. Οἱ ἐπιδρομεῖς δὲν ἦσαν ἱκανοὶ νά προσβάλουν ὀχυρωμένες πόλεις. Αὐτὲς ὁμως περιτριγυρισμένες ἀπὸ μιὰ ὑπαιθρο, ὅπου κυριαρχοῦσαν οἱ ἐχθροί, ἀργὰ ἢ γρήγορα ὑποχρεώνονταν νά ἀνοίξουν τίς πύλες τους στοὺς τελευταίους. Τότε ἄρχιζε ἡ δευτέρη φάση, πού ἦταν ἡ φάση τῆς ὑποτέλειας. Ἡ πόλη καὶ ἡ περιοχὴ τῆς ὑποχρεωνόταν νά καταβάλλει ἓνα ἐτήσιο φόρο στό ὀθωμανικό κράτος⁴ καὶ συχνὰ ἀναλάμβανε ὀρισμένες ὑποχρεώσεις πού διέφεραν ἀπὸ περιοχὴ σὲ περιοχὴ. Π.χ. σὲ ὀρισμένα νησιά ἀναλάμβαναν οἱ κάτοικοι τὴν ὑποχρέωση γὰ εἰδοποιεῖν τοὺς Τούρκους σχε-

1. N. Oikonomides, Byzantium between East and West, *Byzantium and the West, c. 850-c. 1200*, ed. J.D. Howard - Johnston, Amsterdam 1988, σ. 319-332. Γιά τὴν ὑστεροδυζμαντινὴ πόλη βλ. τὴν βιβλιογραφία πού ἔχει συγκεντρώσει ὁ S. P. Karpov, *L'Impero di Trebizonda, Venezia, Genova e Roma, 1204-1461*, Ρώμη 1986, σ. 51. Πρὸβλ. ἐπίσης τὴν μονογραφία τοῦ M. Angold, The Shaping of the Medieval Byzantine City, *Byzantinische Forschungen*, τ. 10 (1985) σ. 1-37.

2. H. Inalcik, Ottoman Methods of Conquest, *Studia Islamica*, τ. 2 (1954) σ. 103-129. Πρὸβλ. E.A. Zachariadou, More on the Turkish Methods of Conquest, *Eighth Annual Byzantine Studies Conference: Abstracts of Papers*, Chicago 1982, σ. 20.

3. Irène Beldiceanu-Steinherr, En marge d'un acte concernant le penğyek et les aqinği, *Revue des Etudes Islamiques*, τ. 37 (1969) σ. 21-47.

4. Βλ. παραπάνω ὑποσημείωση 2 καὶ πρὸβλ. E.A. Zachariadou, *Trade and Crusade, Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300-1415)*, Βενετία 1983, σ. 21-24.

τικά μέ την παρουσία πειρατών⁵. Σέ αντίλλαγμα, οί Τοῦρκοί ἐπικυρίαρχοί σταματοῦσαν τίς ἐπιδρομές τους. Ἡ τρίτη φάση ἦταν ἡ ὀλοκληρωτική κατάκτηση, ὅταν ἡ πόλη μέ τήν περιοχή της ἐνσωματωνόταν στήν ὀθωμανική ἐπικράτεια περνώοντας κάτω ἀπό τήν ἄμεση διοίκηση τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους ἐνώ ἕνα μεγάλο μέρος τῆς γῆς μοιραζόταν ὡς τιμάρια στούς στρατιωτικούς τοῦ σουλτάνου.

Στόν σημερινό ἑλληνικό χῶρο ἡ τουρκική ἐξάπλωση ἄρχισε κατά τήν τρίτη δεκαετία τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνα καί ἐντάθηκε γύρω στό 1350. Παράλληλα, μέσα στήν βυζαντινή αὐτοκρατορία, διεξαγόταν μακρόχρονος ἐμφύλιος πόλεμος, στόν ὀποιο πῆραν μέρος καί οί Τοῦρκοί στήν ἀρχή ὡς ἀπλοί μισθοφόροι καί ὡς σύμμαχοι. Οί Τοῦρκοί ὀμως ἐπωφελήθηκαν ἀπό τήν ἀναταραχή τοῦ ἐμφυλίου πολέμου καί ἄρχισαν νά δροῦν γιά λογαριασμό τους ὀργανώνοντας ἐπιδρομές ἐναντίον τῶν βυζαντινῶν ἐδαφῶν, οί ὀποῖες τοῦς ἀπέφεραν πλούσια λεία. Τό 1354 ἐνίσχυσαν τήν θέση τους στήν Εὐρώπη κυριεύοντας τήν Καλλιπὀλη, πού εἶχε ἐξαιρετική στρατηγική σημασία, καί κατόπιν μέ ἀλλεπάλληλες ἐπιδρομές προχώρησαν στήν ἐρήμωση τῆς ὑπαιθρου τῆς Θράκης. Τό 1371 νίκησαν κοντά στόν Ἔβρο τά χριστιανικά στρατεύματα τῶν Σέρβων ἡγεμόνων, καί μῆ συναντώντας ἀντίσταση ξεχύθηκαν στήν Μακεδονία· οί ἐπιδρομές τους πιά ἔφθασαν ὡς τήν Ἀδριατική καί ὡς τόν Κορινθιακό Κόλπο⁶.

Κατά τήν χρονική περίοδο, πού περιέγραψα μέ γενικές γραμμές, οί ὀχυρωμένες πόλεις στήν ἀρχή ἀποτελοῦσαν νησίδες μέσα σέ μία ὑπαιθρο ἡ ὀποία βρισκόταν κάτω ἀπό τουρκικό ἔλεγχο. Ἀποκομμένες ἀπό τοῦς ἀγρούς καί μέ ἐρημωμένα τά γύρω χωριά ἀντιμετώπιζαν πρόβλημα ἐπισιτισμοῦ καί ἀνεφοδιασμοῦ. Ἐπί πλέον ὀμως ἄρχισαν νά ἀντιμετωπίζουν καί διοικητικό πρόβλημα ἐξάρτησης ἀπό τήν κεντρική ἐξουσία. Ἡ ἐπικοινωνία μέ τήν πρωτεύουσα εἶχε κοπεῖ καί οί ἀποφάσεις πού παίρνονταν στήν Κωνσταντινούπολη δέν γίνονταν γνωστές στήν ἐπαρχία, καθώς δέν μπορούσε νά λειτουργήσει τό ταχυδρομεῖο πού θά τίς ἔφερνε. Ἡ κεντρική αὐτοκρατορική διοίκηση εἶχε ἀτονήσει, κάποτε γίνονταν ἀνῦπαρκτη, καί προέκυπτε κενό ἐξουσίας. Μόνο οί παραθαλάσσιες πόλεις εἶχαν δυνατότητα ἀνεφοδιασμοῦ καί ἐπικοινωνίας μέ τήν πρωτεύουσα.

Τό κενό ἐξουσίας ἀνέδειξε μία νέα ἡγεσία, δηλαδή φορεῖς ἐξουσίας μέσα ἀπό τίς ἴδιες τίς πόλεις, οί ὀποῖοι ἀνέλαβαν τήν εὐθύνη νά ἀποφασίσουν γιά τήν μοῖρα τους, στόν βαθμό πού ἦταν αὐτό δυνατό^{6α}. Ἦδη πρίν ἀπό τήν μάχη τοῦ Ἔβρου διάφορες πόλεις καί περιοχές τῆς Θράκης ζοῦσαν τήν δεῦτερη φάση τῆς τουρκικῆς ἐξάπλωσης, πού περιέγραψα παραπάνω, δηλαδή εἶχαν ἀρχίσει νά καταβάλλουν φόρο ὑποτέλειας στούς Ὄθωμανοῦς γιά νά ἐξασφαλίσουν τό σταμάτημα τῶν ἐπιδρομῶν καί γιά νά μποροῦν νά ἐπικοινωνοῦν μέ τήν γύρω ὑπαιθρο ὡστε νά ἐπιζήσουν⁷. Μέ τήν

5. Irène Beldiceanu-Steinherr, Un acte concernant la surveillance des Dardanelles, *Institut Français de Damas, Bulletin d'Etudes Orientales*, τ. 24 (1977) σ. 17-24. Πρὸλ. Ἐ. Α. Ζαχαριάδου, Συμβολή στήν ἱστορία τοῦ Νοτιοανατολικοῦ Αἰγαίου, *Σύμμεικτα*, τ. 1 (1966) σ. 187-188.

6. G. Ostrogorsky, *Histoire de l'état byzantin*, Παρίσι 1956, σ. 526-529, 537-542, 551-553, 562-563.

6α. Δ. Ζακυθινός, *Ἡ Τουρκοκρατία. Εἰσαγωγή εἰς τήν νεωτέραν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ*, Ἀθήνα 1957, σ. 35.

7. Δημήτριος Κυδῶνης, Συμβουλευτικός, περὶ Καλλιπόλεως αἰτήσαντος τοῦ Μουράτου, *Migne, Patrologia Graeca*, τ. 154, στ. 1012.

ήττα του 1371 ή ύποτέλεια έπεβλήθηκε πέρα για πέρα γιατί οί νικημένοι Σέρβοι ήγεμόνες καθώς και ό δυζαντινός αυτοκράτορας ύποχρεώθηκαν νά αναγνωρίσουν τήν έπικυρία του σουλτάνου⁸. Αμέσως κατόπι σέ όρισμένες πόλεις παρουσιάζονται καθορότερα σημάδια μιās τάσης για πραγματική αυτοδιοίκηση.

Τό πρώτο έρώτημα πού πρέπει νά απαντηθεί είναι σχετικό μέ τίς πόλεις πού, όπως φαίνεται, είχαν αρχίσει νά πληρώνουν φόρο ύποτέλειας στους Τούρκους, άνεξάρτητα ή μία από τήν άλλη, όταν είχαν αποκοπεί από τήν κεντρική διοίκηση. Πιό συγκεκριμένα προβάλλει τό έρώτημα: ποιός είχε τήν ευθύνη για τήν πληρωμή του φόρου και ποιός είχε κάνει τίς σχετικές συνεννοήσεις; Φαίνεται πώς, ενώ είχε ούσιαστικά εκλείψει ή έπαφή μέ τήν Κωνσταντινούπολη, παρουσιάσθηκαν εκπρόσωποι των κατοίκων, οί όποιοι, σέ μία δεδομένη στιγμή, ανέλαβαν τήν ύποχρέωση νά πληρώνουν στους γύρω Τούρκους ένα φόρο για λογαριασμό τής κοινότητας, στην όποια ανήκαν, μέ σκοπό νά συνεχίσει ή τελευταία τή ζωή της κάτω από τίς ίδιες περίπου συνθήκες αναγνωρίζοντας άπλως τήν τουρκική έπικυριαρχία. Η κοινότητα διατηρούσε μία θεωρητική έξάρτηση από τήν κεντρική αυτοκρατορική έξουσία τής Κωνσταντινούπολης αλλά οί εκπρόσωποι της άσκούσαν δική τους πολιτική, όταν διαφωνούσαν μέ τήν πρωτεύουσα και τότε αποφάσιζαν αυτοί για τήν τύχη τους.

Θά εκθέσω όρισμένες συγκεκριμένες περιπτώσεις και αρχίζω από τήν Θεσσαλονίκη. Η Θεσσαλονίκη, προικισμένη μέ ένα σημαντικό λιμάνι και μία παραγωγική ένδοχώρα, παράμενε κατά τόν ΙΔ' αιώνα σημαντικό οικονομικό κέντρο. Έχοντας μακρόχρονη πολιτιστική παράδοση ήταν έξ ίσου σημαντικό μορφωτικό και καλλιτεχνικό κέντρο, όπου άναπτύχθηκαν πολιτικά ρεύματα, τά όποια όδήγησαν στην κοινωνική επανάσταση των Ζηλωτών. Τήν πόλη αυτή διάλεξε ό Μανουήλ Β' Παλαιολόγος τό 1382 για νά ιδρύσει μία «νέα αρχή», ή όποία θά έβαζε φραγμό στην τουρκική έξάπλωση⁹. Η δράση του Μανουήλ στην Θεσσαλονίκη, πού άποτελεί τήν τελευταία προσπάθεια του Βυζαντίου νά άντισταθεί στους Τούρκους, προκάλεσε τόν ένθουσιασμό διαφόρων συγχρόνων του και πολλοί νέοι ξερεξαν για νά πολεμήσουν στο πλευρό του. Από τήν άλλη μεριά όμως ή κατάσταση πού διαμορφώθηκε άνησύχησε τόν σουλτάνο, ό όποιος έστειλε στρατεύματα για νά αποκλείσουν τήν πόλη. Ο αποκλεισμός διήρκεσε τέσσερα περίπου χρόνια και στο διάστημά του φανερώθηκαν ισχυροί φορείς τοπικής έξουσίας.

Μόλις αρχισε ό αποκλεισμός ό μητροπολίτης τής Θεσσαλονίκης Ίσιδωρος Γλαβās έγκοτέλειψε τό ποιμνίό του κι έφυγε για τήν Κωνσταντινούπολη. Αίτία τής άποχώρησης του φαίνεται πώς ήταν ή οικειοποίηση μέρους τής εκκλησιαστικής περιουσίας από τόν Μανουήλ, ό όποιος όφειλε νά αντιμετώπισει τά έξοδα του πολέμου. Η άντίθεση άνάμεσα στην κοσμική έξουσία, τόν Μανουήλ, και τήν εκκλησιαστική, τόν

8. G. Ostrogorsky, Byzance, Etat tributaire de l'empire turc, *Zbornik Radova*, τ. 5 (1958) σ. 49-58.

9. Για τά γεγονότα τής Θεσσαλονίκης βλ. Α. Βακαλόπουλος, *Ίστορία τής Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 34-40, 56-61, 77-97. Πρδλ. G. Dennis, *The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica, 1382-1387*, Ρώμη 1960 και Βασιλική Νεράντζη-Βαρμάζη, *Η Θεσσαλονίκη μετά τό πέρασ του κινήματος των Ζηλωτών (1350-1387) μέ βάση κυρίως τίς έπιστολές των λογίων τής έποχής*, *Η Θεσσαλονίκη*, τ. 1 (1985) σ. 219-228, κυρίως σ. 225-226.

μητροπολίτη Ἰσίδωρο, δέν ἀποτελεῖ μοναδική περίπτωση τῶν χρόνων ἐκείνων γιατί ἡ Ἐκκλησία εἶχε ἐγκαινιάσει συμβιβαστική πολιτική πρὸς τοὺς Ὀθωμανοὺς στοχεύοντας στὴν ἐπιβίωσή της, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπικείμενη τουρκική κυριαρχία, ἢ ὁποία εἶχε ἀρχίσει νὰ φαίνεται ἀναπόφευκτη¹⁰. Πάντως τὸ 1387 ὁ Μανουήλ κι οἱ στρατιῶτες του ὑποχρέωθηκαν νὰ φύγουν ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη καὶ στὴν συνέχεια οἱ πύλες τῆς πόλης ἄνοιξαν στοὺς Τούρκους. Ἡ πόλη παραδόθηκε μὲ συμφωνία καὶ γι' αὐτὸ οὔτε λεηλατήθηκε οὔτε ἐξανδροποδίσθηκαν οἱ κάτοικοί της. Λίγο ἀργότερα μία πρεσβεία ἀπὸ ἄρχοντες τῆς ἐπισκέφθηκε τὸν σουλτάνο στὴν Προύσα γιὰ νέες διαπραγματεύσεις. Κατὰ τὴν ἐπιστροφή στὴν πόλη τους οἱ ἄρχοντες συνοδεύονταν ἀπὸ τὸν Ἰσίδωρο Γλαβᾶ πού ξαναεγκαταστάθηκε στὴν μητρόπολή του. Ἡ Θεσσαλονίκη ἔζησε κάτω ἀπὸ ἕνα σχετικά προνομιακὸ καθεστῶς αὐτοδιοίκησης ὡς τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1394, ὁπότε τὴν κατέστησε ὀθωμανικὸ ἔδαφος ὁ Βαγιαζήτ Α' ¹¹.

Στὸ παραπάνω ἱστορικὸ ἐπεισόδιο τὰ πρόσωπα τοῦ δράματος ἀπὸ τὴν βυζαντινὴ πλευρὰ εἶναι ὁ ἐκπρόσωπος τῆς αὐτοκρατορικής ἐξουσίας Μανουήλ Β', ὁ ἐκπρόσωπος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας Ἰσίδωρος Γλαβᾶς ἀλλὰ καὶ οἱ ἄρχοντες, δηλαδή μία κοσμικὴ ἐξουσία πού ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐκπροσώπους τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλης. Προφανῶς αὐτοὶ ὑποχρέωσαν τὸν Μανουήλ νὰ φύγει, γιατί ἔκριναν ὅτι ὁ στόχος του ἦταν ἐπιζήμιος, κι αὐτοὶ ἄνοιξαν στοὺς Τούρκους τὶς πύλες ὕστερα ἀπὸ κάποια συμφωνία, τὴν ὁποία αὐτοὶ διαπραγματεύθηκαν. Καὶ εἶναι ἀνάγνωση βέβαιο πὼς αὐτοὶ ὀργάνωσαν πρεσβεία στὸν σουλτάνο γιὰ νέες διαπραγματεύσεις. Μὲ ἄλλα λόγια αὐτοὶ ἀποφάσισαν γιὰ τὴν τύχη τῆς πόλης τους, ὅσο αὐτὸ τοὺς ἦταν ἐφικτό. Οἱ ἄρχοντες αὐτοὶ εἶχαν ἔρθει σὲ σύγκρουση μὲ τὴν αὐτοκρατορική ἐξουσία ἀλλὰ δέν παρέδωσαν τὴν πόλη τους στοὺς Τούρκους γιὰ νὰ ἐνσωματωθεῖ στὸ ὀθωμανικὸ κράτος. Διαπραγματεύθηκαν ἕνα καθεστῶς ὑποτέλειας πού συνεπαγόταν τὸ σχῆμα κάποιας αὐτοδιοίκησης σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο πολλὲς ἀπὸ τὶς παλιές συνθήκες τῆς διαβίωσής τους θὰ ἐξακολουθοῦσαν νὰ ἰσχύουν. Ὅταν ὅμως τὸ 1394, ὕστερα ἀπὸ μία ἐπταετία, ὁ Βαγιαζήτ Α' κατέστησε τὴν Θεσσαλονίκη ὀθωμανικὸ ἔδαφος, φανερώθηκε πὼς ἡ ἀπόπειρα τῶν ἀρχόντων της εἶχε ἐφήμερο ἀποτέλεσμα.

Σαρᾶντα περίπου χρόνια ἀργότερα οἱ ἄρχοντες τῆς Θεσσαλονίκης ξαναπαρουσιάζονται. Στὸ μεταξὺ ἡ πόλη τους εἶχε ξαναπεράσει στὴν ἐξουσία τῶν Βυζαντινῶν καὶ τὴν διοικοῦσε ὁ δεσπότης Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος. Νέες ὅμως ἀλλεπάλληλες ἐπιθέσεις τῶν Τούρκων ἐξουθένωσαν τὸν πληθυσμὸ καὶ ὁ Ἀνδρόνικος ἀποχώρησε τὸ 1423 παραδίδοντας τὴν πόλη στοὺς Βενετούς. Ἡ σχετικὴ ἀπόφαση ἀρόθηκε μὲ τὴν σύμφωνη γνώμη τῶν ἀρχόντων, τῶν Ὀρθόδοξων κληρικῶν, τῶν στρατιωτικῶν καὶ ὅλο τοῦ λαοῦ. Ἐγινε μία συνθήκη μὲ τοὺς Βενετούς πού προέβλεπε πὼς οἱ Θεσσαλονικεῖς εἶχαν δικαίωμα νὰ ἀσκοῦν τὰ θρησκευτικὰ τους καθήκοντα σύμφωνα μὲ τὸ ὀρθόδοξο δόγμα καὶ γενικά νὰ διατηρήσουν τὶς συνήθειές τους. Τρεῖς χρόνια ἀργότερα τρεῖς ἄρχοντες πῆγαν ὡς ἀπεσταλμένοι τῆς Θεσσαλονίκης στὴν Βενετία γιὰ νὰ συζητήσουν προδλήματα τῆς πόλης τους σχετικὰ μὲ τὴν ὀχύρωσή της, τὸν ἀνεφοδιασμό της, τὸ ἐμπόριό της, τοὺς τελωνιακοὺς δασμούς της κ.ἄ. Εἶναι φανερό

10. E.A.Zachariadou, *The Neomartyr's Message, Turcica*, τ. 22 (1990)· τυπώνεται.

11. D. Balfour, *Politico-historical Works of Symeon Archbishop of Thessalonica (1416/17 to 1429)*, Βιέννη 1979, σ. 113-114.

πώς ένα μέρος από τούς άρχοντες αυτούς ήσαν άστοί, ίσως και έμποροι¹². Καί ή δεύτερη αυτή προσπάθεια για αυτοδιοίκηση στην Θεσσαλονίκη απέτυχε, γιατί τό 1430 τήν κυρίεψαν οί Τούρκοι όριστικά.

Στήν ίδια χρονική περίοδο άνήκει μία άλλη διαφωτιστική περίπτωση, τό Περιθεώριο, πού σήμερα είναι μία σχετικά άσημη τοποθεσία τής Θράκης αλλά πού κατά τόν ΙΔ΄ αιώνα ήταν μία εύπορη και καλά όχυρωμένη πόλη¹³. Μετά τήν μάχη του Έβρου ή πόλη αυτή άρχισε νά αποκόβεται από τήν ένδοχώρα της. Καθώς όμως ήταν παραθαλάσσια, έπικοινωνούσε μέ τήν βυζαντινή πρωτεύουσα. Ο μητροπολίτης της, για λόγους πού παραμένουν άγνωστοι, διαφώνησε μέ τήν κυβέρνηση τής Κωνσταντινούπολης και φυλακίσθηκε στόν Πύργο του Πόρου κοντά στό Περιθεώριο. Τό γεγονός φανερώνει πώς οί αποφάσεις τής πρωτεύουσας είχαν ακόμα ισχύ στην θρακική πόλη. Όσοτόσο λίγο πριν τό 1383 ο μητροπολίτης, άφου δραπέτευσε από τήν φυλακή κατέφυγε στους Τούρκους και μέ τήν βοήθειά τους εγκαταστάθηκε στην μητρόπολή του ανάμεσα στό ποιμνίό του. Τό Περιθεώριο όμως δέν ήταν ακόμα θωμανική πόλη και για τόν λόγο αυτό διάφοροι αιχμάλωτοι τών Τούρκων, πού κατόρθωναν νά δραπετεύσουν, κατέφευγαν εκεί, προφανώς έπειδή τό θεωρούσαν βυζαντινή πόλη. Δυστυχώς γι΄ αυτούς ο μητροπολίτης τούς παρέδιδε στους Τούρκους γιατί είχε κάνει μία τέτοια συμφωνία μέ τούς τελευταίους. Τά γεγονότα μαθεύτηκαν στην Κωνσταντινούπολη και ο πατριάρχης έγραψε έπιστολή προς τούς κατοίκους τής πόλης ζητώντας νά μήν άναγνωρίζουν τόν μητροπολίτη τους¹⁴. Είναι φανερό ότι τό 1383 δέν μπορούσε νά επιβληθεί δυναμικά στό Περιθεώριο ο νόμος κι οί αποφάσεις τής Κωνσταντινούπολης και ότι μόνο οί κάτοικοί του είχαν τήν δυνατότητα νά υιοθετήσουν κάποια στάση σχετικά μέ τήν εκκλησιαστική άρχή τής πόλης τους.

Τό Περιθεώριο άποτελεί μία τυπική περίπτωση βυζαντινής πόλης, ή όποία στό τέλος του ΙΔ΄ αιώνα έχει ξεφύγει από τήν κεντρική αυτοκρατορική έξουσία έπειδή έχασε τήν δυνατότητα έπικοινωνίας μαζί της. Η κατάσταση όμως αυτή δέν έχει γίνει σ΄ όλους σαφής και χριστιανοί αιχμάλωτοι ζητούν καταφύγιο σ΄ αυτή. Ο μητροπολίτης της έχει εγκατασταθεί μέ τήν βοήθεια τών Τούρκων, οί όποιοι κυριαρχούν στην γύρω ύπαιθρο. Πρόκειται για μία πόλη ύποτελή, μέ διπλή έξάρτηση, πού προφανώς τήν κυβερνοϋν, στό μέτρο πού μπορούν, οί πολίτες, τούς όποιους άνδειξε ή ανάγκη τών καιρών.

Η διαδικασία ύστερα από τήν όποία αποφάσιζαν οί κάτοικοι για τίς ύποθέσεις τής πόλης τους περιγράφεται μέ ζωντάνια στό Χρονικό τών Τοcco, στό όποιο έξιστορεΐται μία συνέλευση τών προκρίτων στά Γιάννενα τό 1411¹⁵. Είναι επιτρεπτό νά συμπεράνουμε πώς κάπως έτσι θά γινόταν και στίς άλλες πόλεις.

12. Κ. Μέρτζιος, *Μνημεία Μακεδονικής Ίστορίας*, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 40-61.

13. Catherine Asdracha, *La région des Rhodopes au XIIIe et XIVe siècles, Etude de géographie historique*, Αθήνα 1976, σ. 98-104. Πρβλ. Ε.Α. Zachariadou, Süleyman çelebi in Rumili and the Ottoman Chronicles, *Der Islam*, τ. 60 (1983) σ. 277-278.

14. F. Miklosich-J. Müller, *Acta et Diplomata graeca medii aevi*, τ. II, Βιέννη 1862, σ. 353.

15. G. Schirò, *Cronaca dei Tocco di Cefalonia di Anonimo*, Ρώμη 1975, σ. 320-326. Για τό κείμενο τούτο πρβλ. Ε.Α. Ζαχαριάδου, Οί χίλιοι στίχοι στην άρχή του Χρονικού τών Τόcκο. *Ήπειρωτικά Χρονικά*, τ. 25 (1983) σ. 158-181.

Τό 1411 πέθανε ὁ ἡγεμόνας τῶν Ἰωαννίνων καί τότε ὁ δούκας τῆς Λευκάδας Κάρολος Τόκκο ἔστειλε ἕνα ἐμπιστό του πρόσωπο στόν Σίμωνα Στρατηγόπουλο, τόν καπετάνιο, δηλαδή τόν στρατιωτικό διοικητή τῆς πόλης, μέ τήν πρόταση νά ἀναλάβει τήν διακυβέρνησή της. Ὁ καπετάνιος, ὅταν ἄκουσε τό μήνυμα, ἀποκρίθηκε:

Αὔριον εἰς τήν μητρόπολιν σύναξις θέλει γένει,
οἱ ἄρχοντες θέλουν συναχθῆ, μικροί τε καί μεγάλοι·
καί ἔλα ἐκεῖ, εἰς αὐτεινούς σύντυχε παρρησία.

Ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Τόκκο ἄκουσε τήν ὑπόδειξη καί τήν ἐπομένη:

Ἄφου γάρ ἐξημέρωσεν, ἐπλάτυνεν ἡ μέρα,
οἱ πάντες ἐσυνάχθησαν μετά τοῦ καπετάνου.
Ἐπῆγεν τοῦτος τοῦ δουκός ἐκεῖ εἰς τήν παρρησίαν
τούς ἄρχοντες χαιρέτισεν ἐκ μέρους του τοῦ δούκα
καί ἄρχισε νά τούς λαλεῖ, παρόμοια νά λέγη.

Ἄφου ἡ συνέλευση ἄκουσε τίς προτάσεις τοῦ δούκα πῆραν τόν λόγο διάφορα μέλη της:

Εἶπαν πολλοί, ἐλάλησαν, καθώσπερ τούς ἐφάνη
Τότε ὁ καπετάνιος εἶπε νά σιωπήσουν.

Οἱ πάντες ἐσιώπησαν καί ἄρχισε νά λέγη.

Ὁ καπετάνιος, πού κατά τόν Χρονογράφο συμπεριφερόταν σάν πρόεδρος τῆς συνέλευσης, ἀνάλυσε τά πλεονεκτήματα πού θά εἶχε γιά τά Γιάννενα ἡ προσχώρησή τους στήν ἐπικράτεια τοῦ Τόκκο καί ὅταν τελείωσε:

Οἱ πάντες εὐχαρίστησαν τούς λόγους, τήν βουλὴν του·

.....
οἱ πάντες ὁμοφώνησαν μετά τοῦ καπετάνου
τόν Δούκα διά νά φέρουσιν, ἀφέντην νά τόν κάμουν.

Εἶναι φανερό ὅτι ὁ στρατιωτικός διοικητής ἐπηρέαζε σημαντικά τά μέλη τῆς συνέλευσης, τά ὅποια φαίνεται πώς ἦσαν ἄρχοντες στήν πλειονότητα ἢ καί στό σύνολό τους. Ὁ Χρονογράφος ξεχωρίζει τούς ἄρχοντες ἀπό τό κοινό τῆς χώρας σέ μία σαφέστατη περιγραφή τῆς κοινωνικῆς δομῆς τῶν Ἰωαννίνων, περιγραφῆς πού ἀποτελεῖ μοναδική στό εἶδος τῆς μαρτυρία γιά τήν κατάσταση τῶν ἐλληνικῶν πόλεων στίς ἀρχές τοῦ ΙΕ' αἰώνα:

Τά Ἰωάννινα ἔχουν τήν τιμὴν ἐξ ὅλων του τό κράτος.
Αὐτοῦ εἶναι ἡ ρίζα τῶν Ρωμαίων, τό Δεσποτάτο ὅλο.
Ἐκεῖ εὐρίσκεις ἄρχοντες ἔντιμους καί ἀξίους
νά δώσουν λόγον καί βουλὴν ἐξ ὅ,τι τούς γυρεύσης.
Καί πάλιν κλήρα ἔντιμη ὡσάν τῆς Σαλονίκης.
Ὁμοίως ἔναι κατάστασις εἰς τό κοινόν τῆς χώρας
καί τάξεις, ἐπιστήμια, καθῶς πρέπει νά ἔναι.

Διακρίνονται δηλαδή οἱ κάτοικοι σέ τρεῖς διαφορετικὲς κατηγορίες στήν τάξη τῶν ἀρχόντων, στίς ἐκκλησιαστικὲς ἀρχές καί στόν λαό, στόν ὁποῖο ὑπάρχει διοργάνωση (κατάστασις) σέ συντεχνίες (τάξεις) καί ἐιδικότητες (ἐπιστήμια). Οἱ συντεχνίες στά Γιάννενα εἶναι γνωστές χάρη καί σ' ἕνα λίγο προγενέστερο κείμενο, τό

«Χρονικό τῶν Ἰωαννίνων», στό ὁποῖο ἀναφέρονται «ἐπίσημοι τεχνῖται»¹⁶.

Σ' ἓνα ἄλλο σημεῖο τοῦ Χρονικοῦ ἀναφέρονται δύο ἀπό τίς συντεχνίες ἐνῶ ταυτόχρονα προσφέρεται μιά γεύση τῆς ἀστικής ζωῆς στά Γιάννενα:

Στά Γιάννενα εὐρίσκονταν ραφτάδες, τζαγγαράδες,
πού ἐσύρνονταν καλύτερα ἀπό τόν Ζενεδέση¹⁷,

δηλαδή τεχνίτες πού ἐξυπηρετοῦσαν τούς εὐυπόληπτους πολίτες καί πού συμπεριφέρονταν καλύτερα ἀπό τόν Ἄλβανό ἡγεμόνα τοῦ Ἀργυρόκαστρου Ζενεδέση.

Τό 1430 ὁ μπεγλέρμπεης τῆς Εὐρώπης Σινάν πασάς, σύμφωνα μέ ἐντολή τοῦ σουλτάνου, ἔγραψε στούς ἔγκριτους πολίτες τῶν Ἰωαννίνων ἐπιστολή καλώντας τους νά τοῦ παραδώσουν τήν πόλη τους¹⁸. Καπετάνιος ἐξακολουθοῦσε νά εἶναι ὁ Στρατηγόπουλος. Οἱ ἄρχοντες ὕστερα ἀπό διαπραγματεύσεις πού τούς ἐξασφάλισαν ἓνα προνομιακό καθεστῶς, πήραν τήν ἀπόφαση νά ἀνοίξουν τίς πύλες στούς Τούρκους.

Οἱ περιπτώσεις τῆς Θεσσαλονίκης, τοῦ Περιθεωρίου καί τῶν Ἰωαννίνων ἀρκοῦν ἴσως γιά νά καταδείξουν πῶς ἡ τουρκική ἐξάπλωση, πού ἔγινε σταδιακά καί συναπαγόταν πολύχρονη ἀνωμαλία, ἔδρασε ὡς καταλύτης προκαλώντας κοινωνική ἀλλαγὴ μέ τήν ἀνάδειξη πολλαπλῶν φορέων ἐξουσίας. Ἴσως μάλιστα οἱ περιπτώσεις αὐτῶν τῶν πόλεων, οἱ ὁποῖες διαγράφονται ἀρκετά καθαρά, νά ἐξηγοῦν τήν ἀλλαγὴ ἐξουσίας σέ ἄλλες πόλεις, ἡ ὁποία ἔγινε κάτω ἀπό αἰνιγματικές συνθήκες. Π.χ. τήν ὑποκατάσταση τῆς σερβικής ἀπό τήν βυζαντινὴ ἐξουσία στίς Σέρρες μετά τήν μάχη τοῦ Ἐδρου ἢ τήν προσάρτηση τῆς Αἴνου στήν ἡγεμονία τῶν Gattilusi κατά τήν ἴδια χρονική περίοδο. Μέ τήν ἀποκοπὴ τῆς πόλης ἀπό τήν ὑπαιθρὸ της ἡ μεγάλη κτηματική περιουσία, πού φυσικά βρισκόταν ἔξω ἀπό τὰ τείχη τῶν πόλεων, περιορίσθηκε πολὺ ἢ ἐξέλειψε. Οἱ πολίτες στήν προσπάθειά τους νά συνεχίσουν τήν διαβίωσή τους ἐπωμίζονται τήν εὐθύνη τῆς πόλης τους, ὅπως ἔχουν ἐπωμισθεῖ τήν εὐθύνη τῶν πόλεων τους – κάτω ἀπό διαφορετικές συνθήκες – οἱ σύγχρονοί τους Ἴταλοί ἢ Φλαμανδοί. Ἡ δυνατότητα γιά νά διοικεῖται μιά πόλη ἀπό τούς ἔγκριτους πολίτες της πιθανότατα ὑπῆρχε καί ὅταν ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία ἦταν στήν ἀκμὴ της. Ὡστόσο τότε ἡ διοίκηση τῆς αὐτοκρατορίας κάλυπτε, ἴσως καί πιεστικά, ὅλους τούς τομεῖς. Ἡ ἐξασθένιση τῆς αὐτοκρατορικής κεντρικῆς διοίκησης ἔφερε στήν ἐπιφάνεια δυνάμεις πού μπορούσαν νά ἀσκήσουν τοπικὴ ἐξουσία. Καί μέσα στήν γενικὴ διάλυση τοῦ ΙΔ' καί ΙΕ' αἰῶνα ἀναπτύσσεται ἡ πρωτοβουλία τῶν προυχόντων. Οἱ ἀπόπειρες ὁμως γιά αὐτοδιοίκηση ἦσαν ἐφήμερες. Τήν βυζαντινὴ αὐτοκρατορία διαδέχθηκε μιά ἄλλη αὐτοκρατορία, ἡ ὀθωμανικὴ, μέ ἐξ ἴσου ἰσοπεδωτικὴ κεντρικὴ διοίκηση, ἡ ὁποία ἐξουδετέρωνε τήν τοπικὴ πρωτοβουλία. Ἀργότερα οἱ ἔγκριτοι πολίτες διοχέτευαν τήν διοικητικὴ τους διάθεση μισθώνοντας καί συλλέγοντας τούς φόρους τῆς κοινότητάς τους γιά λογαριασμό τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους.

16. Schirò, *Cronaca*, σ. 450. Λ. Ι. Βρανούσης, Τό Χρονικόν τῶν Ἰωαννίνων κατ' ἀνέκδοτον δημόδιη ἐπιτομῆν, *Ἐπετηρίς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου*, τ. 12 (1965) σ. 83.

17. Schirò, *Cronaca*, σ. 352.

18. Miklosich-Müller, *Acta et diplomata*, τ. III, σ. 282-283.